

5. Тюрина Р. Я. Прагматика окказионализмов в лирике Н. Гумилева / Р. Я. Тюрина // Коммуникативно-прагматические аспекты слова в художественном тексте. – Томск, 2000. – С. 65–70.
6. Харчук Р. Б. – Сучасна українська проза: Постмодерний період : [навч. посібн.] / Роксана Борисівна Харчук. – К. : Академія, 2008. – 248 с.

### Джерела

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с.
2. Бриних М. Електронний пластилін: [повість] / Михайло Бриних. – К. : Факт, 2007. – 244 с.
3. Винничук Ю. Мальва Ланда / Юрій Винничук. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2003. – 540 с.
4. Жолдак Б. Гальманах / Богдан Жолдак. – К. : Факт, 2007. – 248 с.
5. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : [роман] / Оксана Забужко. – [9-е вид.]. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
6. Іздрік Ю. Острів Крк та інші історії : [повість, новели, автокоментар] / Юрій Іздрік. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 120 с.
7. Іздрік Ю. Подвійний Леон / Юрій Іздрік. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
8. Ірванець О. Рівне / Ровно (стіна) : [нібито роман] / Олександр Ірванець. – Львів : Кальварія, 2002. – 189 с.
9. Карпа І. 50 хвилин трави : [новели] / Ірена Карпа. – Львів : Кальварія, 2006. – 238 с.
10. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Co in country UA / Марія Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2006. – 136 с.
11. Пиркало С. Не думай про червоне : [роман не для молодшого шкільного віку] / Світлана Пиркало. – [2-е вид.]. – К. : Факт, 2006. – 360 с.
12. Поваліяєва С. Екзгумація міста : [новели] / Світлана Поваліяєва. – Львів : Кальварія, 2006. – 160 с.
13. Ушкалов С. БЖД : [crazynovel] / Сашко Ушкалов. – [2-е вид.]. – К. : Факт, 2008. – 240 с.
14. Прохасько Т. Лексикон / Тарас Прохасько. – Львів : Кальварія, 2004. – 187 с.

*Стаття надійшла до редакції 26.10.2010 р.*

УДК.811.161.2\*373

**Г. П. Клімчук**

## ПОЛОНІЗМИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Полонізми в публіцистиці М. Грушевського.

У статті йде мова про полонізми, засвідчені в публіцистичній спадщині М. Грушевського; аналізуються їхні словотвірні, лексичні та семантичні різновиди. Здійснено спробу систематизувати лексику польського походження з урахуванням структурних, семантичних і функціональних особливостей; з'ясовано стилістичний статус відповідних запозичень у сучасному літературному вжитку.

*Ключові слова:* запозичення, словотвірні, лексичні й семантичні полонізми, західноукраїнська мовно-літературна традиція, мовна норма.

Климчук Г. П. Полонизми в публицистике М. Грушевського.

В статье рассматриваются полонизмы, представленные в публицистике М. Грушевського; анализируются их словообразовательные, лексические, семантические разновидности. Сделана попытка систематизировать лексику польского происхождения с учетом структурных, семантических и функциональных особенностей; определен стилистический статус соответствующих заимствований в современном литературном употреблении.

*Ключевые слова:* заимствование, словообразовательные, лексические и семантические полонизмы, западно-украинская традиция литературного языка, языковая норма.

Klimchuk G. P. The Polonisms in the Hrushevsky's publicism.

The Polonisms found in the Hrushevsky's publicistic heritage are determined in the article; their word building, lexical and semantic types are also analyzed here. The author tries to systematize the vocabulary of the Polish origin taking into consideration their structural, semantic and functional peculiarities; the stylistic status of the appropriate borrowings in the modern literary usage is also clarified in this article.

*Key words:* borrowings, structural, lexical and semantic Polonisms, Western Ukrainian linguistic-literary tradition, language norm.

Історія контактів української й польської мов на різних хронологічних етапах їх розвитку і становлення як літературних національних мов традиційно приваблює дослідників багатоаспектністю проблематики, у якій поєдналися взаємно невіддільні чинники культурно-історичного, соціально-психологічного та суто лінгвістичного характеру [14, с. 22]. До висвітлення українсько-польських мовних взаємин долучалися багато видатних учених-мовознавців, зокрема П. Житецький, О. Потебня, І. Огієнко, К. Нітш, Л. Булаховський, В. Виноградов, В. Русанівський та ін. Проте, незважаючи на посилений науковий інтерес до окресленого питання, виявлення польського мовного впливу все ще залишається «одним із актуальних завдань сучасної української лінгвістики, оскільки пов'язане з такими загальнометодологічними проблемами, як функціонально-стилістичний розвиток української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., становлення її літературної норми» [14, с. 28].

Мета нашої розвідки полягає в тому, аби систематизувати лексику польського походження, засвідчену публицистикою авторитетного представника українського національно-культурного відродження початку ХХ ст. М. Грушевського, виявити структурні, семантичні, функціональні особливості полонізмів та з'ясувати їх стилістичний статус у сучасній літературній мові.

Наявність у мовній практиці М. Грушевського значної кількості запозичень із польської мови почасти пояснюється фактами біографії автора, батько якого деякий час учителював у греко-католицькій гімназії міста Холм (нині Хелм на території Польщі), де й народився публицист. Однак вирішальним чинником, що спричинив високу частотність польських мовних засобів у статтях М. Грушевського, стала його тривала професійна

діяльність на теренах Західної України, а зокрема у Львові, де впродовж XIX й аж до початку XX ст. «відбувався своєрідний соціальний кругообіг полонізмів (насамперед лексичних та фразеологічних одиниць із галузей адміністрування, освіти, судочинства правових та особистих стосунків, предметів побуту, промислового виробництва), які паралельно вживалися представниками освічених верств польської та української громадськості» [14, с. 25]. За спостереженнями Л. Ткач, польські лексеми входили в мовленнєве середовище тогочасної інтелігенції як «необхідний номінативний мінімум, у разі ж номінативної надлишковості відбувалася їх стилістична спеціалізація» [14, с. 28].

Зауважимо, що в лінгвістиці під «полонізмами» загалом прийнято розуміти слова, їх окремі значення чи вислови, запозичені з польської мови або утворені за її зразком [17, с. 503]. Проте варто наголосити, що лексикологи по-різному трактують зміст цієї лінгвістичної дефініції. Так, скажімо, М. Онишкевич, Р. Ріхгарт, Н. Рудковська, М. Худаш, Д. Шелудько зараховують до розряду полонізмів чужоземні словесні засоби, для яких етимологічним джерелом виступають латинська, німецька, французька чи інші європейські мови, а польська є лише посередницею; натомість Р. Смаль-Стоцький, Л. Ткач, І. Черкез усі лінгвооддиниці, перейняті з інших мов через польську, уважають, відповідно, німецькими, латинськими, французькими запозиченнями в українській мові. На наш погляд, більш аргументованим є другий підхід, а відтак полонізмами ми номінуємо запозичення безпосередньо польського походження, що етимологічно пов'язані з польською мовою.

За структурно-семантичними особливостями польськомовні елементи, засвідчені в публіцистичному доробку М. Грушевського, об'єднуються у три групи: словотвірні, лексичні й семантичні.

Під словотвірними полонізмами розглядаємо похідні утворення, у будові яких міститься спільна для польської та української мов у зв'язку з їх генетичною спорідненістю коренева складова, а нормативні для українського вжитку афіксальні морфеми субститууються співвідносними польськими еквівалентами. Кількісно найбільш представленими в опрацьованому матеріалі є іменникові одиниці, у структурі яких збережено притаманне польській мові суфіксальне (рідше – префіксально-суфіксальне) оформлення. Абсолютними синонімами до таких дериватів у сучасному узусі виступають слова того самого кореня, проте з відмінними афіксальними формантами.

Із погляду семантики словотвірні полонізми, що мають спільне частиномовне значення предметності, можна диференціювати на дві підгрупи:

1) номени на означення абстрактних понять: *Можність вести високу політику була страчена українською суспільністю* [2, с. 240], де *можність* – пол. *możliwość* – суч. укр. «можливість»; *Коли ж російське правительство не годно здобутися на культурніші мотиви, то для чого ж з тих самих*

мотивів, з яких попускає литвинам, не зглянеться також і на Україну? Чи, може, тут менше **небезпеченство**? [2, с. 257], де **небезпеченство** – пол. *niebezpieczeństwo* – суч. укр. «небезпека»;

2) експресивно-оцінні номени осіб за характером їх соціальної чи професійної діяльності: ...*ся дрібна шкільна історія, роздута педагогами-кар'єровичами, раптом набрала кислого гумору в наших політичних кругах...* [3, с. 258], де **кар'єрович** – пол. *karierowicz* – суч. укр. «кар'єрист»; *Обставини і натиск старшини <...> змусили його (Мазепу – Г. К.) в останній хвилі перекинутися з московського служальця в оборонця української свободи «од того московського тиранського іга»* [3, с. 201], де **служалець** – пол. *slużalec* – суч. укр. «слуга, прислужник, лакей».

Із наведених словотвірних полонізмів у «Словнику української мови» (далі – СУМ) відтворені лише іменник **можність** (пор.: *можність*, *заст.* – абстр. ім. до *можний*; *можний*, *заст.* – 1) могутній, сильний; 2) заможний; 3) діал. можливий [13, IV, с. 779]) та субстантив **безпеченство**, на базі якого й було спродуковано дериват **небезпеченство** (пор.: *безпеченство*, *зах.* – безпека [13, I, с. 25]), причому обидві з окреслених лексем подаються як такі, що використовуються поза межами літературної норми. Однак, незважаючи на це, можна з високою вірогідністю припускати, що кожне з проілюстрованих похідних слів належало до активного вжитку в тогочасному наддністрянському мовленнєвому середовищі, позаяк усі вони знайшли відображення у практиці української лексикографії кінця XIX – першої чверті XX ст. (пор.: **можність** – Macht «потужність», Möglichkeit «можливість» [7, I, с. 449]; **возможность** – змога, спромога, спроможність, можливість, **можність**, зможність, мога, знага, спосіб [9, с. 133]; **небезпеченьство** – Gefahr «небезпека» [7, I, с. 501]; **опасность** – небезпека, небезпечність, **небезпеченство**, непевність, опас [9, с. 1793]; **карієрович** – людина, що дбає лише о добре становище [10, с. 148]; **карьерист** – кар'єрист, (гал.) **кар'єрович** [9, с. 702]; **служалець** – слуга [7, II, с. 885]).

Фіксуємо в політичному дискурсі М. Грушевського й чимало дієслівних одиниць, що постали за аналогією до польської мови. Так, згідно з твердженням Л. Ткач, наслідки українсько-польської словотвірної інтерференції кінця XIX – початку XX ст. простежуються «в будові дієслів та похідних від них іменників, які містять у складі основи префікс **у-**, що становить частину конфікса, за допомогою якого дієслова такого типу утворювалися від основ іменників та прикметників (часто з початковим **не-**)» [15, с. 346]. Більшість таких словотвірних полонізмів увійшла до активного лексикону українців і подається СУМ без будь-яких обмежувальних ремарок, наприклад: *Ніяке знесення цензурної заборони не усуне сього нового митного кордону, навпаки – він ударемнить значіння самого цензурного дозволу* [2, с. 347], де **ударемнити** – «звести нанівець, змарнувати» (пор.: **ударемнити** – зробити даремним, марним [13, X, с. 386]);

На оповіщення наше, кого ми встигли обіслати в днях 21–27 червня, були ласкаві зложити або зголосили свої датки на приватну учительську семінарію в Коломиї, аби **уможливити** її отворення <...> отсі п[ани] т[овариші]... [3, с. 492], де **уможливити** – «зробити можливим, здійсненним» (пор.: **уможливити** – робити можливим, забезпечувати можливість здійснення чого-небудь [13, X, с. 445]). Про конструювання наведених дієслівних засобів у досліджуваній період свідчить відсутність їх у реєстрі «Малорусько-німецького словаря» (далі – МНС) та «Словаря української мови» (далі – СУМГ), а також виданий у 20-х роках ХХ ст. «Український стилістичний словник» І. Огієнка (далі – УСС), у якому слова **ударемнювати** й **унеможливити** (<**уможливити**>) кваліфікуються як новотвори, спродуковані «на польський взір» (пор.: **ударемнювати** – «г. з п. udaremniać; на В. У. – робити даремним, не допускати, перешкоджати» [8, с. 417]; **унеможливити** – «новотвір на польський взір (пор. uniebieszczać, uniewinniać), ліпше – зробити неможливим» [8, с. 421]). З огляду на це М. Грушевського цілком справедливо можна вважати популяризатором залучення проілюстрованих репрезентантів процесуальної ознаки в загальноукраїнську мовно-літературну практику.

Аналізований фактичний матеріал виявляє й чималу кількість фонетично адаптованих до законів української орфоєпії лексичних полонізмів, тобто лінгвоодиниць, що постали на власне польському ґрунті й унаслідок лексичної інтерференції перенесені в українську мову. Із-поміж цієї категорії запозичень найвищою відтворюваністю вирізняється лексико-граматичний розряд іменників, які, відповідно до їх лексико-семантичних характеристик, сегментуємо в такі тематичні поля:

**І. Лексика на означення понять із царини офіційно-ділового життя та урядування.** Польськомовні елементи окресленого лексико-семантичного поля на кінець ХІХ ст. виступали невід’ємною складовою передусім західноукраїнської мовної традиції. І це цілком закономірно, адже польська мова, маючи на той час на теренах Галичини статус «краєвої», формально була панівною в усіх сферах державного життя й активно побутувала в царині адміністративного управління, державної служби та урядування. До найчастотніших репрезентантів цього різновиду лексичних полонізмів належить термін **справоздання**, що походить із пол. **sprawozdanie** «звіт; доповідь» і функціонує в опрацьованих текстах зі значенням «звіт», наприклад: *І не робив її потайки, аби укритися перед ухом і оком Виділу, а одверто на підставі ухвал Виділу, інформуючи Виділ про все, пильнуючи, аби нові підприємства на Україні (книгарні) виказувалися перед Виділом рахунками і справозданнями, сам наглядав їх і домагався контролю Виділу на місці* [4, с. 188]. На сучасному етапі розвитку української літературної мови польське запозичення **справоздання** відійшло до пасивного фонду лексики і трактується СУМ як *застаріле* (пор.: **справоздання**, *заст.* – звіт [13, ІХ, с. 594–595]).

Виразну офіційно-ділову спеціалізацію в публіцистичному доробку М. Грушевського демонструють номени польського походження **виділ** (< пол. *wydział*) та **заряд** (< пол. *zarząd*). Кожен із цих словесних засобів використовується автором із кількома, щонайменше двома, значеннями, наприклад: *Загальні збори будуть заповнятися членами головного Виділу, почесними членами, прибраними тим же гол[овним] Виділом (<...>) та членами виділів філіальних, оскільки сі будуть дійсно їздити на збори* [4, с. 84], де **Виділ** – «головне правління громадського товариства «Просвіта»; **виділ** – «відділення, філіал»; *На богословськiм виділі отворено вже в р. 1848 катедру пасторальної теології з руською викладовою мовою, а в 1849 р. розпочато також викладати догмати на руській мові...* [2, с. 162], де **виділ** – «факультет»; *Всякі жертви просимо адресувати до Наукового товариства імені Шевченка, в заряді котрого стоїть Академічний дім* [2, с. 278], де **заряд** – «управління»; *Утримати при тім широкі маси в такій пасивній енергії, аби вона з усею силою ставилася до голосувань на кандидатів, визначених центральними партійними зарядами, дуже нелегко в наших обставинах* [3, с. 319], де **заряд** – «керівництво». Подібним спектром лексико-семантичних відтінків відповідні лексеми характеризуються й у польській мові (пор.: пол. *wydział* – 1) відділ; 2) факультет; 3) відділення [11, с. 362]; пол. *zarząd* – 1) управління; 2) адміністрація, керівництво [11, с. 381]). У спеціальних лексикографічних працях аналізовані полонізми подаються як омонімічні кореляти до питомих українських слів (пор.: **виділ<sup>1</sup>**, *юр.* – виділення майна або частини майна на користь тієї чи іншої особи; **виділ<sup>2</sup>**, *діал., заст.* – відділ [13, I, с. 388]; **заряд<sup>1</sup>** – 1) певна кількість вибухової речовини, яка міститься у патроні, снаряді, міні; 2) бойовий патрон, снаряд; 3) *фіз.* кількість електрики, наявної в якому-небудь тілі; 4) *перен.* запас сильних почуттів, якостей і т. ін.; **заряд<sup>2</sup>**, *діал.* – управління, керівництво [13, III, с. 299]) та супроводжуються обмежувальним маркуванням *діал.* Привертає увагу те, що семантична структура польської лексеми **виділ** у СУМ висвітлена лише частково: із притаманних цьому запозиченню в наддністрянській книжній традиції значень «відділ», «відділення», «рада; правління громадського товариства» та «факультет» (пор.: **виділ** – 1) відділ, відділення – як частина установи; 2) рада, правління громадського товариства, обране на загальних зборах, до якого належали голова заступник голови, писар, скарбник і господар [16, с. 48]) названа розвідка відображає лише семантичний компонент «відділ».

**II. Лексика на означення загальних абстрактних понять.** Більшість репрезентантів відповідного тематичного поля кваліфікується СУМ як *застаріле*, наприклад: *Наші політичні представники досі не зайнялися енергійно сею справою; річ нашої суспільності при кожній нагоді класти їм на серце сю справу – «аж до skutku»!* [4, с. 59], де **скуток** (< пол. *skutek*) – «дія, наслідок» (пор.: **скуток**, *заст.* – наслідок, результат [13, IX, с. 338]);

В реальних умовах устрою сих країв ставить воно (товариство – Г. К.) завдання суспільній та політичній роботі своїй суспільності, як загальну мету виставляючи **розвій** всієї повноти національного життя [3, с. 28], де **розвій** (< пол. *rozwyj*) – «розвиток» (пор.: **розвій<sup>1</sup>**, *заст.* – 1) розвиток; 2) розпускання (дерев); 3) розквіт (сил) [13, VIII, с. 635]). На належність полонізму **скуток** до пласту архаїчної лексики вказує його представленість у тлумачній частині «Лексикону словенороського», де за цим словом закріплене значення «дія, діяльність», наприклад: **Дѣло: оучинокъ, справа, робота, скѣтокъ** [6, с. 34]. Щодо субстантива **розвій**, то його поява в загальноукраїнському вжитку, вірогідно, пов'язана з другою половиною XIX ст., позаяк понятійний зміст, що віддзеркалює цей лексичний засіб, був украй необхідним для словесного вираження нових реалій, які постали в житті українського народу саме в період національного ренесансу. Підтверджують слушність відповідної гіпотези й тогочасні науково-публіцистичні твори, де неодноразово порушується проблема доцільності й умотивованості засвоєння окресленого чужоземного елемента українською мовною практикою. У сучасній історичній царині та літературному узусі загалом відбувається активний процес відновлення загальностильового вживання іменника **розвій**, що тривалий час перебував на периферії словникового складу української мови з позначкою *заст.*

Водночас трапляються серед польськомовних лексем на означення абстрактних понять і такі, що не знайшли відображення в академічних словниках, напр.: *Позволю собі справити деякі недокладності з дебатів на сім засіданні* [4, с. 38], де **недокладність** (< пол. *niedokładność*) – «неточність». Проте наявність проілюстрованої мовної одиниці в реєстрі МНС (пор.: **недокладність** – die Ungenauigkeit «неточність» [7, I, с. 508]) дозволяє говорити про її розповсюдженість на зламі XIX і XX ст. у галицькому говірковому середовищі.

**III. Лексика на означення понять із царини освіти та медицини.** Полонізми цього тематичного поля фіксуємо переважно в науково-популярних нарисах і почасти в публіцистичних статтях культурологічного змісту, напр.: *Поодиноким краям, що становлять етнографічну, політичну або географічну цілісність, за виїмком України поки що, мають бути присвячені окремі книжечки, <...> приблизно такі: Білорусь і Литва, Великоросія, Польща, <...> Австралія і Полінезія, Північний і Полудневий бігун (полюс)* [4, с. 284], де **Полудневий бігун** (< пол. *Południowy biegun*) – «Південний полюс»; *В грудні минулого року вислало воно (НТШ – Г. К.) меморіал до міністерства, де вичислило як найбільше й найближче потрібні такі катедри: на філософії – по одній кафедрі класичної філології, математики й природничих наук <...> на медицині – катедру **положництва**, з огляду на потреби львівської школи повитух...* [2, с. 184], де **положництво** (< пол. *położnictwo*) – «акушерство». Як доводять мовленнєві ситуації, польські запозичення такого виду

виконують у публіцистичному доробку М. Грушевського передусім номінативну та дефінітивну функції і позбавлені будь-яких стилістичних конотацій. Апеляція до проілюстрованих термінів, які в тогочасному науковому дискурсі мали традиційні нормативні відповідники, очевидно, була продиктована тенденцією до «очищення» вузькоспеціалізованих наукових терміносистем від спільних із російською мовою інтернаціональних лексичних засобів (пор.: рос. *полюс* < лат. *polus* < грец. *polos* – «вісь»; рос. *акушерство* < франц. *accoucheur* < *accoucher* – «народжувати») та настановою формувати українську термінологію на власне слов'янському ґрунті. У радянський період аналізовані словесні елементи зазнали пасивізації й відійшли за межі лексичної системи української літературної мови.

**IV. Лексика на означення понять зі сфери видавничої діяльності.** Найбільшою частотністю серед зазначеного різновиду запозичень із польської мови вирізняється слово *наклад*, що походить від пол. *nakład* – 1) тираж, наклад; 2) капіталовкладення [11, с. 183], і функціонує в досліджуваному фактичному матеріалі з двома значеннями – «тираж» та «кошти», наприклад: *Зайшла тільки одна помилка – в рахунку видань Т[оварист]ва за 1907–1908 рр. (в «Хроніці») вставлено рахунок цілого накладу, 2000 прим., хоч в дійсності Т[оварист]во заплатило лише за своїх 600, на що є рахунок, як сказано* [4, с. 195], де *наклад* – «тираж, видання»; *Чи і скільки інтратне було для самого проф. Гр[ушевського] видання власним накладом тих томів «Історії», про се не можемо знати, як не можуть знати про се автори брошури* [4, с. 194], де *наклад* – «кошти автора, інвестовані у видавництво власної книги». Аналогічні семантичні характеристики відповідного мовного засобу демонструє і МНС (пор.: *наклад* – 1) Aufwand «надмірні витрати; збитки», Ausgabe «видатки»; 2) Verlag «видавництво», Auflage «видання, тираж» [7, I, с. 479-480]), у якому спостерігаємо ототожнення в одній матеріальній оболонці *наклад* семантичних компонентів двох слів, подібних за планом вираження, проте різних за походженням, – питомого українського і запозиченого польського. У новітніх лексикографічних джерелах відзначаємо розмежування української й польської лексем і представлення їх у реєстрі слів як семантично нерівнозначних омонімів (пор.: *наклад*<sup>1</sup>, розм. – те саме, що *збиток*; *наклад*<sup>2</sup>, діал. – видання, тираж // утримання, кошти [13, V, с. 103]; *наклад*<sup>1</sup>, розм. – те саме, що *збиток*; *наклад*<sup>2</sup>, зах. – видання; тираж // утримання, кошти [1, с. 565]). Наведені словникові статті вказують і на процес нейтралізації в нинішній загальнолітературній нормі діалектного забарвлення полонізму *наклад* та переорієнтацію маркування цього субстантива з *діалектного* на *західний*, що, безперечно, говорить про його міграцію з периферії до центру лексичної системи в сучасному українському узусі.

**V. Лексика на означення понять повсякденно-побутової сфери.** Іменникові компоненти зазначеного лексико-семантичного поля



характеризуються низькою відтворюваністю в опрацьованому матеріалі, що пояснюється насамперед жанровою специфікою публіцистичної творчості М. Грушевського, у якій майже відсутні статті на побутову тематику. Обмежена кількість польських запозичень щоденно-побутового характеру могла бути зумовлена ще й свідомою настановою автора, адже загальновідомо, що українська народнорозмовна мова досліджуваного періоду оперувала потужним репертуаром власних лексичних одиниць для номінації тих чи тих предметів повсякденного вжитку, а тому відповідна категорія полонізмів слугує виключно для висвітлення реалій щоденно-побутового життя тогочасної інтелігенції, наприклад: *В останніх днях відставлено один із замовлених для музею **табльо́тів** і я встиг упорядкувати колекції археологічні...* [3, с. 485], де **табльо́т** (< пол. **gablota**) – «вітрина; стенд». Деінде на окреслені словесні засоби натрапляємо в інформаційних замітках київської доби, що змальовують повсякденний побут гуцулів, напр.: *Шкода, що малюнок не кольоровий – побачили б, що **штани** темно-червоні, а свитка темна, або навпаки – свитка червоного сукна, а **сподні** темні* [4, с. 373], де **сподні** (< пол. **spodnie**) – «штани». Із проілюстрованого текстового фрагмента видно, що вживання адресантом лексичного полонізму **сподні** мотивується ще й необхідністю уникнення тавтології, позаяк у препозитивній частині реченнєвої конструкції наявний лексико-семантичний дублет цього запозичення – український еквівалент **штани**.

Сучасна лексикографічна практика не відображає субстантивів **табльо́т** та **сподні**. Однак, якщо іменник **табльо́т** і справді не фіксується жодним із україномовних довідників аналізованого періоду, то полонізм **сподні** є невід’ємною складовою більшості лексикографічних видань кінця XIX – початку XX ст. (пор.: **сподні**, *pl.* – Weinkleider «штани», *pl.* [7, II, с. 905]; **сподні**, **сподень** – «г. з п. **spodnie**; на В. У. не вжив., тут штани, панталони» [8, с. 378]). Як відповідник до російського **брюки** подає слово **сподні** з позначкою *галицьке* й «Російсько-український академічний словник» А. Кримського та С. Єфремова, напр.: **брюки** – штани, ногавки (гал.), **сподні** (*гал.*), галанці [9, с. 62].

Варто відзначити, що СУМ уносить до реєстру подібну за планом вираження до полонізму **сподні** лексему **спідні** (пор.: **спідні** – підштанки, кальсони [13, IX, с. 525]), проте порівняльний аналіз семантичної структури цих мовних засобів засвідчує нетотожність їх планів змісту, бо кожен із них номінує різні предмети одягу. Це дає підстави стверджувати, що названа праця, яка на сьогодні є найповнішим тлумачним словником української мови, укладалася лише на основі СУМГ й без урахування лексичної бази інших авторитетних джерел української лексикографії кінця XIX – першої третини XX ст.

**VI. Експресивно-оцінна лексика на означення осіб за їх соціальним статусом та моральними характеристиками.** Політичний дискурс

М. Грушевського демонструє також низку стилістично маркованих полонізмів, що виступають експресивно-оцінними найменуваннями окремих осіб чи верств суспільства. Із діяхронічного погляду деякі з них належать до архаїчних шарів української лексики, наприклад: *Рухається десь громада, переводить вибори, скидає старостинських заушників, вибирає добрих громадян до управи...* [2, с. 145], де *заушник* (<пол. *zausznik*) – «прислужник, приспівник». Схожий семантичний зміст і негативно-оцінне забарвлення аналізованої мовної одиниці фіксує й тлумачна частина «Лексикону славенороського» (напр.: **ШЕПОТНИКЪ: ВЪМОВЦА, <...> ЗАШНИКЪ** [6, с. 158]), що, безперечно, указує на належність цього запозичення до староукраїнської лексичної спадщини. Однак, незважаючи на давню традицію функціонування, полонізм *заушник* не знайшов відображення у спеціальних словниках і опинився за межами сучасної літературної мови.

Окрему і досить громіздку групу лексичних запозичень польської етимології в публіцистичному доробку М. Грушевського становлять адаптовані до фонетичних і морфологічних норм української мови репрезентанти процесуальної (рідше – непроцесуальної) ознаки. Виявлені нами польськомовні одиниці окресленого лексико-граматичного класу слів загалом співвідносяться з офіційно-діловою, юридично-правовою, інтелектуальною сферою діяльності людини, напр.: *застановитися* – «задуматися, замислитися»: *Син московського аристократа Івана Яковлева, але син нешлюбний, хоч і вихований як рідний, Герцен <...> рано мусив **застановитися** над неформальностями того життя, яке його оточувало...* [3, с. 434] (пор.: пол. *zastanawiać się* – обмірковувати, замислитися; *застановлятися*, діал. – задумуватися [13, III, с. 328]); *правуватися* – «судитися»; «сперечатися, доводячи свою правоту»: *А чи не були ми свідками, як недавно **правувалися** про Холмищину з націоналістами російські поступовці, забуваючи про потреби й інтереси місцевої української людності?* [3, с. 439] (пор.: пол. *prawować się* – провадити судовий процес; сперечатися; *правуватися*, діал. – судитися, сперечатися з ким-небудь, доводячи свою правоту [13, VII, с. 510]); *тичитися* – «стосуватися»: *Культурою зветься все, що **тичиться** освіти і просвіченого життя: наука, письменство...* [4, с. 385] (пор.: пол. *tyczyć się* – стосуватися; *co się tyczy* – що стосується; *тичитися* – стосуватися [16, с. 354]).

Наведені дієслівні засоби не знайшли об'єктивного висвітлення в СУМ: вони або взагалі не внесені до реєстрової частини, або ж супроводжуються обмежувальною ремаркою *діал.* Крім того, названа лексикографічна праця не відображає притаманних цим польськомовним елементам функціональних і семантико-стилістичних характеристик, оскільки ілюстративним матеріалом до них слугують лише фрагменти з текстів художньої літератури (І. Франка, Л. Мартовича, Л. Українки, О. Кобилянської, П. Мирного й інших письменників), що не відтворюють

офіційно-ділової та юридично-правової специфіки відповідних запозичень. Можна припустити, що саме ця обставина призвела до вилучення зазначених лексем із активного словника сучасної української мови, адже, як переконують останні розвідки з історичної лексикології, на зламі XIX і XX ст. такі дієслова були органічними компонентами галицько-буковинської книжної традиції [див. 211; 212].

Крім словотвірних і лексичних полонізмів, аналізований матеріал виявляє численні приклади запозичення окремих значень слів, поява яких була наслідком семантичної інтерференції, спричиненої впливом на українську мову польської. Зауважимо, що семантичною інтерференцією (або семантичними інклінаціями) учені називають розширення значення слова мови-рецептора за зразком співвідносного корелята мови-моделі [5, с. 122], тому під семантичними полонізмами у пропонованому дослідженні розглядаємо окремі (часто переносні) значення в семантичній структурі лексем української мови, що постали за аналогією до польських відповідників – як семантичні кальки з польської мови.

У суспільно-політичній спадщині М. Грушевського випадки семантичного копіювання польських прототипів насамперед спостерігаються в лінгвоодинацях слов'янського лексичного фонду, адже, як відомо, інтерференція найчастіше відбувається в генетично близьких мовах, коли схожість матеріальної оболонки етимологічно споріднених слів зумовлює «вирівнювання» їх планів змісту. Репрезентантами цього різновиду семантичних полонізмів здебільшого виступають віддієсловні іменники, наприклад: **виклад** – «лекція»: *Вибрано Костомарова професором в Петербурзькiм унiверситетi, сила людей ходила на його виклади* [4, с. 307] (пор.: пол. **wykład** – лекція; **виклад** – 1) письмова чи усна розповідь, опис, передача яких-небудь фактів, матеріалів і т. ін.; 2) стиль, манера розповіді, опису; 3) *dial.* лекція [13, I, с. 406]); **вкладка** – «матеріальний внесок»: *Не забракне, певно, й нових вкладок і легатів на сю в високій мірі симпатичну ціль, коли вона буде переведена в життя* [2, с. 243] (пор.: пол. **wkładka** – матеріальний внесок; **вкладка** – die Einlage «внесок; вставка, устілка; вкладка», die Beitrag «внесок, пожертва» [7, I, с. 110]); **опуст** – «знижка, уцінка»: *Видання випускалися дорого, давалися комісіонерам з великим опустом...* [3, с. 108] (пор.: пол. **opust** – знижка, уцінка; **опуст** – 1) Nachlass «знижка»; 2) Verfall «занепад»; Verwahrlosung «запустіння»; 3) Schleuse «шлюз» [7, I, с. 574]; **опуст**, *dial.* – шлюз [13, V, с. 735]; **опуст** – 1) *dial.* шлюз; 2) *зах.* здешевлення товару [1, с. 678]).

Частотними в дописах М. Грушевського є також приклади появи нових значень у субстантивах неслов'янського (передусім класичного) походження, що належать до спільного для української й польської мов інтернаціонального фонду лексики, наприклад: **інавгурація** – «урочисте відкриття виставки»: *Крім місцевих виборів, мала відбутися вистава господарської худоби дня 20; я не бачив її, <...> усунення місцевих русинів*

відбирало у мене охоту брати участь в офіційній її *інавгурації* [2, с. 245] (пор.: пол. *inauguracja* – 1) урочисте відкриття (сезону, навчального року і т. ін.); 2) *заст.* урочистий вступ на посаду; суч. укр. *інавгурація* [< лат. *inaugurare* – посвячувати] – урочиста церемонія введення на посаду глави держави або посвячення в сан [12, с. 463]); *меморіал* – «доповідна записка»: *Особливо Наукове товариство ім. Шевченка в своїм останнім меморіалі дуже сильно вказувало на необчислимі шкоди, які терпить від цього не тільки наше наукове життя, але й культурні інтереси всієї Галицької Русі, всього краю* [4, с. 39] (пор.: пол. *memorial* – доповідна записка; суч. укр. *меморіал* [< лат. *mēmōria* – пам'ять] – 1) *архіт.* скульптурний комплекс, що увічніює пам'ять про кого-небудь; 2) спортивні змагання, присвячені пам'яті видатних спортсменів [12, с. 630]).

Аналіз змісту продемонстрованих мовленнєвих ситуацій свідчить, що семантичні полонізми в публіцистиці М. Грушевського переважно обслуговують офіційно-ділову й культурно-інтелектуальну сфери суспільного життя та виступають своєрідним «номінативним мінімумом» для відображення нових явищ позамовної дійсності. У сучасній мовно-літературній традиції відповідні значення занепали: вони або взагалі не відтворюються СУМ, або ж супроводжуються ремарками *заст.*, *розм.* чи *діал.*, що не завжди об'єктивно віддзеркалює їх стилістичний потенціал у мовленні української інтелігенції на зламі XIX і XX ст.

Отже, запозичення польської етимології становлять специфічну рису публіцистичної манери М. Грушевського. Відповідні засоби використовуються автором передусім для збагачення функціональних можливостей української мови в царині освіти, науки, юриспруденції, урядування, адміністрування, фінансово-економічних відносин, офіційного-ділового та культурно-інтелектуального життя.

Залучення польськомовних елементів пояснюється ще й опозитивною тенденцією до російської мови, намаганням відійти від спільної з нею інтернаціональної лексичної бази й формувати українську термінологію на слов'янському ґрунті.

Загалом зафіксовані нами словотвірні, лексичні та семантичні полонізми репрезентують західноукраїнську мовленнєву практику кінця XIX – початку XX ст. Багато з них при виробленні єдиної літературної мови влилися в загальноукраїнський лексикон, однак чимало серед цих лінгвоодиниць є й таких, що взагалі не представлені СУМ. У сучасному комунікативному просторі спостерігаємо помітну активізацію деяких полонізмів (*наклад*, *розвій* тощо), однак відповідна проблема потребує спеціального дослідження.

### Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань

- (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – 592 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–914)». – 704 с.
  4. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 3 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». – 792 с.
  5. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти : Проблеми інтерлінгвістики / Юрій Олексійович Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ-го ун-ту, 1966. – 135 с.
  6. Лексіконъ славенорѡсскій и именъ Тлъкованіе / [авт.-уклад. Памво Беринда ; підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука]. – К. : Наукова думка, 1961. – 272 с.
  7. Малорусько-німецький словар : у 2-х т. / [авт.-уклад. Є. Желехівський, С. Недільський]. – Львів, 1886. – Т. I. – 589 с. ; Т. II. – 1117 с.
  8. Огієнко І. Український стилістичний словник : Підручна книжка для вивчення української літературної мови / Іван Огієнко. – [2-е вид.]. – Вінніпег ; Канада, 1978. – 477 с.
  9. Російсько-український академічний словник (1924–1933) [Електронний ресурс] / гол. редактори А. Кримський, С. Єфремов. – К. : Видавництво «К.І.С.», 2007. – 2544 с. – Режим доступу до словника : [http://www.ru.org.ua/html/krym\\_details.html](http://www.ru.org.ua/html/krym_details.html).
  10. Словар чужих слів (12.000 слів чужого походження в українській мові) / [зібрані др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський ; зредаг. др. Зенон Кузеля]. – Чернівці, 1910. – 368 с.
  11. Словник : Польсько-український. Українсько-польський / [уклад. Анна Маленька і Збігнев Ландовські]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 848 с.
  12. Словник іншомовних слів / [Пустовіт Л. О., Скопенко О. І., Сюта Г. М. та ін.] ; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
  13. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1972. – Т. III. – 744 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1974. – Т. V. – 840 с. ; 1975. – Т. VI. – 832 с. ; 1976. – Т. VII. – 723 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1979. – Т. X. – 658 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.
  14. Ткач Л. О. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники) / Л. О. Ткач // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С. 22–29.
  15. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. : [монографія] / Людмила Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – 704 с.
  16. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. / Людмила Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – Частина 1 : Матеріали до словника. – 408 с.
  17. Українська мова : [енциклопедія] / ред. : В. М. Русанівський (співголова) та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

*Стаття надійшла до редакції 15.09.2010 р.*